

BOSNA

Doç. Dr. Abdulkadir İLGEN*

Öz

Bu çalışma, Balkan coğrafyası içinde etnik, dini, kültürel, sosyal her yönüyle özgün bir bölgeyi, Bosna-Hersek'i konu almıştır. Çalışmayı benzerlerinden ayıran temel nokta, yazarının hem şahsî gözlemlerini, hem de kendi meslekî formasyonunu aynı metin içine yerleştirmesinde yatıyor. Bununla birlikte çalışmanın asıl olarak odaklandığı temel nokta, fetihden Berlin Konferansı ve en nihayet Srebrenitsa katliamına kadar her şeye nihai rengini veren kültürel sınır ve çelişkilerdir. Bu tarihsel "ethnie" o kadar çeşitlidir ki, bunların kökleri araştırmacıyı sadece Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar geri götürmekle kalmaz, aynı zamanda Tuna hattı ve Karpatları aşarak bölgeye gelen Turanlı ve Slavik kavimlere kadar geri götürür. Osmanlı sonrası dönem ise, hem geleneksel dönemi, hem de modernleşme sürecindeki dönemiyle bir öncesini aratmayacak kadar karmaşık ve ilginçtir.

Anahtar kelimeler: Bosna-Hersek, Berlin Konferansı, Bogomil, Osmanlı Millet Sistemi, Nizam-ı Cedit, Mostar, Gazi Hüsrev Bey.

Abstract

Bosnia

This study deals with Bosnia and Herzegovina as a distinctive region in many aspects in Balkan geography. The distinctive feature of the study is that it reflects both the personal observations and the professional formation of the author. Beside this, the main point that the study focuses on is the cultural boundaries and contradictions, which ultimately formed many events in history such as the Conquest, Berlin Conference and lastly the Srebrenica Massacre. This historical 'ethnie' is such various that its roots make the researcher go back not only to the era of Ancient Greece and Ancient Rome but also to the Turanian and Slavic clans

* Bilecik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, abdulcadirilgen@gmail.com

who went beyond Danube and Carpathian Mountains and arrived the region. And finally, the post-Ottoman era of the region is also very complicated and interesting with its traditional and modern periods.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Berlin Conference, Bogomil, Ottoman Millet System, Nizam-ı Cedit, Mostar, Gazi Hüsrev Bey.*

“Gözde tüter dumanları
Bak Şıpka'nın Balkanları
Hâlâ sızar al kanları
Ayrılmıştık otuz sene
İşte Şıpka geldik yine”

[Bir Balkan Türküsü]

“Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkandır.”

[Yahya Kemal]

“Geçmişin en iyi korunduğu yer dağdır.”

[Fernand Braudel]

Giriş

1463 tarihindeki fetihten sonra tam tamına 415 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan, Cevdet Paşa'nın deyişiyle “*Memâlik-i Mahrûse'nin bir güzel bahçesi olan*”¹ Bosna, Braudel'in² Akdeniz'inde “*bir bahçe olduğu kadar besleyici ve tanrısal ağaçların ülkesi*” olarak tasvir edilir. Çıplak ve taşlı Hersek'ten, ormandan elbisesini giymiş Bosna'ya geçilirken, bir dünyadan başka bir dünyaya geçilir gibidir. II. Mehmet (Fatih) yadigârı (1461-63) olan bu bihemta bahçe, Berlin Konferansı'ndan sonra Avusturya-Macaristan mandasına bırakılır.³

Boşnaklar, malum, Slav asıllı eski Balkan milletlerindedir. Onları Sırp ve Hırvatlardan ayıran temel özellik, Hıristiyan olmalarına rağmen

¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, s. 82, İstanbul 1980.

² Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası-I*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, s. 153, İstanbul 1989.

³ Ülkeyi işgal için gönderilen Avusturya-Macaristan birlikleri, alt sınıflarca yönetilen beklenmedik bir direnişler karşılaştı. 30 sene sonra, 5 Ekim 1908 Jön-Türk devriminden istifade eden Avusturya-Macaristan, halen resmî olarak Türk hâkimiyetinde olan Bosna-Hersek'i kendisine bağladı. Saray Bosna'da Arşidük François Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te öldürülmesinden sonra, I. Dünya Savaşı patlak verdi. Savaşın sona erdiği 1918 Kasım'ında Bosna-Hersek yeni Yugoslav devletine, Sırbistan, Karadağ ve Slovenlerin krallığına katıldığını ilan etti. Bkz. Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslâm*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, s. 195, İstanbul 1995. Avusturya-Este Arşidükü Franz Ferdinand'ın Çek karısı Hohenberg Düşesi Sophie'yla birlikte Saraybosna'yı ziyareti, Kosova Savaşı'nın sene-i devriyesi olan Sırp millî bayramı Vivodan'a (Aziz Vitus günü) denk getirilmişti. Bu durum Sırlara göre kasıtlı idi ve sırf kendilerine hakaret amacıyla yapılmıştı. O gün Saraybosna'da patlayan silah sesleri, dört hafta gibi kısa bir sürede Avrupa ve dünyanın diplomatik ve askerî sınırlarını yerle bir etmeye yetmişti. Bütün sefaretlerde ultimatomlar, seferberlik emirleri ve savaş ilanları yankılanıyordu. Savaş kopmuştu. Bkz. Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Çev. Burcu Çiğman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya, İmge Yayınevi, s. 922-923, Ankara 2006.

ayrı bir mezhebe, “*Bogomil*” inancına mensubiyettir. Bu inanç sahipleri, teslisi reddetmeleri ve Bulgaristan orijinli düalist bir dinî inanca sahip olmalarıyla diğer Hıristiyanlardan ayrılır.⁴ Fetihle beraber kitle halinde Müslüman olan bu halkın millet tanımı da din üzerine kurulu. Boşnaklar gibi Sırp-Ortodoks ve Katolik Hırvatlarda da millet kodu, *dini kimlik* etrafında şekillenmiş. Millet ve milliyetçilik kavramları üzerinde çalışan araştırmacılar için bölge tam bir hazine.

Coğrafyanın Söylediği

Uygarlığın yenilenmesinin neredeyse imkânsız olduğu, temas ve mübadelenin asgarî seviyeye ulaştığı dağ mekânları, sadece Balkanlarda değil, Berber Atlaslarından *Granada*'ya, oradan Lübnan dağındaki Dürzî bölgesi ve yüksek Anadolu platosunun doğusunda meskûn Kürt yerleşim alanlarına kadar hemen her yerde, uygarlık dışı bir dünyayı ifade eder. Bu bizzat şaşırtıcı bir sürekliliğe sahip Roma dünyası için de geçerlidir. Dağınık iskân, mezra tipi yerleşim alanları, ilkel bir saflık gösteren batıl inançlar, sürekli canlı kalan çapul isteği ve sairenin hüküm sürdüğü bu dünyalara yeni tarzlar, ancak damla yavaşlığıyla sızmaz, aynı zamanda her biri fırsat çıktığında birer arı kovanına dönüşebilir.

Braudel⁵,

“yolların, dağ eteklerinin, kentlerin ve ovaların efendisi olan Türkler, Balkanların ve aynı zamanda Yunanistan ve Epir’in Skafiotestlerin tepelerinden XVII. yüzyıldan itibaren bütün otoriteleri reddettikleri, daha sonraları Tepedelenli Ali Paşa macerasının yaşanacağı Arnavutluğun yüksek bölgeleri için ne ifade etmektedirler?”

şeklinde haklı bir sual yöneltirken, büyük bir yetkinlikle dağlık bölgelerin kural tanımaz alinyazısına işaret etmektedir.

Karadeniz, Ege, İyon ve Adriyatik denizlerinin çevrelediği Balkan coğrafyası [Yarım ada], her ne kadar Tuna, Sava ve Kupa nehirleri tarafından bölgenin kuzey çevresini belirleyen hatların geriye kalanı olarak düşünülse bile, bu tanımlama Romen, Hırvat, Sloven ve Macar sâkinler tarafından meskûn olan Tuna'nın karşı tarafı dikkate alınmadan anlaşılmaz. Bu bakış açısı, bölgeye asıl karakterini veren ve Türkçede dağ silsilesi anlamına Balkan coğrafyasının tek başına değil, kuzeyin verimli vadileriyle birlikte düşünülmesi gereğini zorunlu kılar.

⁴ Bogomillerin düalist inancına göre insan ruhu, iyiliğin prensibini temsil ederken, onun bedeni maddî dünyayı, yani şeytanı temsil ediyordu. Bunlar ne dinî ritüellere saygı gösteriyor, ne de dinin merasimlerini kabul ediyorlardı. Bundan dolayı inşa edilen kiliselerin çoğunu yerle bir etmekle kalmadılar, aynı zamanda haç gibi dinî sembollerle azizlerin mezarları da dâhil olmak üzere ikonların tamamını reddettiler. Kendilerinin bu tavrı, tam da bu davranışlarından dolayı, hem politik, hem de dinî otoriteye bir meydan okuma anlamına geliyordu. Bkz. Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries-I*, s. 16, Cambridge University Pres, 1999.

⁵ Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 11.

Tuna, Karpat dağ silsilesinin Trasilvanya Alplerine kadar uzanan güneydoğu ucuyla Balkan dağlarının geçit verdiği bu dar boğazdan geçmeden önce, Belgrat'ta Sava nehriyle buluşur. Belgrat'tan Karadeniz'e kadar uzanan ve bölgenin ana nehir sistemini oluşturan Tuna, kuzeybatıda Viyana ve Budapeşte'yi de içine alan geniş ovalardan kavisler çizerek gelirken, Belgrat'a ulaşmadan hemen önce Drava, Tıza ve Mureş nehirleriyle birleşir.

Tuna ve ona bağlı nehirler sisteminin güneyindeki bölge, kuzeyin tersine dağ ve tepe kümelerinden oluşan yapısıyla görece olarak çok da zengin olmayan tarım alanlarına sahiptir. Bugünkü Romanya ile Slovenya ve Voyvodina'yı da içine alan zengin Tuna Vadisi dışındaki bu bölge, her ne kadar tarımsal açıdan fakir olsa bile, zengin orman kaynakları ve maden yataklarıyla Roma döneminden beri fatihlerin iştihasını çeken bir ilgi odağı olmuştur. Nehir vadileri ve dağ geçitleri, kuzeyden gelen akınların bölgeyi istilasına her zaman davetiye çıkartmıştır. Yarımadanın denize bakan güney sahilleri de benzer şekilde dış etkilere açıktır. Bunun en açık örneklerinden biri, ticarî ve deniz üstünlüğünden dolayı yarımadanın güneyinde başat bir role sahip Venedik varlığıdır.

Kuzeybatıya bakan ve Avrupa içlerine uzanan bağlantılarıyla Adriyatik'in Akdeniz'e açılan kilit noktası Korfu adası ve Tuna hattı ile birlikte düşünüldüğünde, tek başına merkezi bir güce ulaşamayan bu coğrafya, bütün tarihi boyunca büyük-küçük istilacılarla bitmek tükenmek bilmeyen kaynaşma ve hareketliliklerin ana üslerinden biri olmaya devam etmiştir. Tarihte Venedik-Osmanlı, Habsburg-Osmanlı, Rusya-Osmanlı ve en nihayet Habsburg-Rusya çatışmasının nirengi noktalarından biri olan bölge, yüzyılın son çeyreğinde Bosna ve Kosova krizleriyle yeniden patlak veren ve büyük güçlerin "*stratejik güvenlik hatları arasındaki uyumsuzluğu*"⁶ yansıtan Dayton Anlaşmasıyla bir kez daha benzer bir alinyasıyla karşı karşıya kalmıştır.

Çevresindeki farklı güç merkezleriyle tarihten gelen kültürel, siyasî ve ekonomik ortak bir zaman-mekân idrakini paylaşan '*Balkan havzası*' halklarının kimlik oluşumlarında, coğrafyayla birlikte iç içe girmiş bu parçalı miras ve *büyük güçlerin* tetiklediği jeokültürel, politik, ekonomik ve askerî etki, bugün de hükmünü icra etmektedir.⁷ Bu coğrafi ve kültü-

⁶ Bosna bunalımı sonrasındaki Dayton Antlaşması'nın NATO ve bilhassa ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere'yle aralarında Rusya'nın da bulunduğu ülkeler arasındaki çıkar çelişkilerini yansıtan hükümleri ve yeni yapının anlamı için bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, s. 303-308, İstanbul 2001. Benzer bir durum Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan [Habsburg]'a terk edildiği Berlin Konferansı sırasında yaşanmıştır. Burada da son sözü Balkan halkları değil, büyük güçler söylemiştir. Ayrıntılar için bkz. Norman Davies, *a.g.e.*, s. 916-917.

⁷ "*Balkanlı'nın ittifak anlayışı büyük devlete sığınmaktır.*" diyen Ortaylı, "*Bu da bütün milliyetçi hükümetlerin büyük devlet kuklası olması, büyük hayaller uğrunda Almanya'nın veya İngiltere, Fransa'nın küçük hesapları için harcanmasıyla sonuçlanmıştır.*" hükmünü verir. Geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, Cedit Neşriyat, Sayı: 36, s. 8, Eylül-Ekim, Ankara 1995.

rel arka plan dikkate alınmadan, tam olarak ne bölgedeki siyasî gelişmeler, ne de kimlik ve öteki anlayışını belirleyen ana eğilimlerin anlaşılma imkânı olduğu söylenemez.

Geçmişin Mirası

Bu coğrafya üzerinde kadim zamanlardan bu yana gelen asıl mirasın ana umdeleri üzerinde imal-i fikir edenlerin ilk başta dikkate alması gereken hususlardan biri de dinî mirastır. Bölgede eskiden beri Ortodoks Yunanlı veya Sırp ile Osmanlı, hatta Müslüman Bosnalı arasındaki farklılığın en belirgin işaretlerinden biri dindir. Böyle bile olsa, tek bir tarihsel Ortodoks *ethnie* içinde yeknesak bir kültürden ziyade, pek çok kültür birliktedir ve bunlar, tümü ortak mit, hafıza, sembol ve değerler haznesinin üzerinde biçimlenen bölgesel kültür, sınıf kültürü ve statü kültürlerinden beslenir. Milliyetçilik çağında bu kültürlerin zorlu bir birleşimini ifade eden yeni bir Yunan veya Sırp ulusu yaratılmak istenirken, söz konusu kültürel varlıkların tamamı, kendi iç dokusunu nescederken, belirgin biçimde *öteki* ile olan farklılığın sınırlarını da tayin etmiştir.⁸

Bu "*tarihsel ethnie*" içindeki kültürel farklılıkların kökleri Antik Yunan, Roma ve hatta Roma öncesine kadar geriye götürülse bile, sonradan Tuna hattını aşarak bölgeye gelen Turanî ve Slavik kavimlerin iltihakı da hesaba katılmalıdır. Roma devrinde, "*Roma'ya boyun eğen ve fakat eritlemeyen*" Yunan kültür ve sanatı, Romalı fatihler tarafından sadece derin bir saygıyla karşılanmadı, bu dil, Doğu Roma'nın sadece yönetim ve kilise dili değil, aynı zamanda günlük yaşantı ve ticaretinin de yegâne taşıyıcısı hâlinde varlığını sürdürmeye devam etti. Buna rağmen Doğu Roma, kendisini hiçbir zaman kelimenin modern anlamında Yunanlı olarak tanımlamadı. Böyle bile olsa, bölgenin Romalılaştırılmasında Yunanca ile birlikte Bizans kilisesi ve Bizans tarzındaki mimarî sitilin belirgin etkisini vurgulamak gerekir.⁹

Braudel'in¹⁰ "*Karşı Akdeniz*" olarak tanımladığı İslam dünyasıyla, başlangıçta Latin, sonradan Katolik ve en nihayet Okyanus, Kuzey Deniz'i, Ren ve Tuna'ya dek uzanan Protestan dünyanın yanında, üçüncü bir kişilik olarak kendini hissettiren bir Ortodoks dünyasının varlığı, bu üçlü kategori, Balkan coğrafyasının anlaşılmasında kendini hissettirir.

"(Bu) üçüncü kişilik bugün hemen yüzünü göstermiyor. Yunan dünyası, Ortodoks dünyasıdır bu. Bugünkü Balkan yarımadasının en azından tamamı, Romanya, Bulgaristan, hemen hemen bütünüyle

⁸ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi, s. 106, Ankara 2002.

⁹ Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 10-13.

¹⁰ Fernand Braudel, "Tarih", *Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, Derleyen: Fernand Braudel, Çeviren: Necati Erkurt-Aykut Derman, Metis Yayınları, s. 98-100, İstanbul 2007.

Yugoslavya, Yunanistan'ın kendisi, antik Hellas'ın anımsandığı ve sanki yeniden yaşadığı anularla dopdolu Yunanistan."¹¹

Balkan kültür coğrafyasının biçimlenmesinde, fizikî coğrafya kadar bu ikinci etkinin, bu üç büyük uygarlık sahasının bölgeye dayattığı çelişki ve gerilimlerin tazyiki dün olduğu gibi, bugün de canlıdır. Yarımada'nın denize bakan batı yakasında Katolik dünyanın kalbi, kocamış bir evrenin merkezi olan Roma yükselirken; kuzeyi, aynı dünyanın türevi sayılan ve bugün de bölge üzerinde ağırlığını hissettiren devasa Germen¹² dünyası ve *tarihi*¹³ Macaristan'dır. Bunun kuzeydoğu sahası ise, "bazılarında"¹⁴ göre Batı'nın coğrafi antitezi olarak nitelendirilen Ortodoks Rusya'dır. Yarımada'nın denizle birleşen doğu tarafı ise Asya steplerinden gelen ve binlerce yıldır İslam uygarlığının siyasî temsilciliğini üstlenen Osmanlı etki sahasıdır.

Osman-ogullarının bölgeye geldiklerinde tevarüs ettiği asıl miras, her ne kadar ortak bir *ethnie* içinde Roma bakıyyesi Ortodoks bir dünyayı temsil etse de, arkaik pagan kültürü, bölgesel kültür, sınıf kültürü ve statü kültürlerinden beslenen farklılıkları ortak bir haznede eritebilen yeknesak bir kültürel bütünlük değildi. Kaynağını İslam'ın tek tanrılı dinlere *-ehl-i kitab-* tanıdığı *ehl-i zimme* statüsünden alan Osmanlı insanı için bölge halkı bir tür *vediatullah*, yani Tanrı'nın emaneti idi.¹⁵ Osmanlılar bölgede Roma sistemindeki *civis-fides* (vatandaş-tâbi) biçiminde tanımlanan yapıya benzeyen bir sistemi, *askeri-reaya* sistemini uygulamaya koymuşlardı. Osmanlı millet sisteminde *millet-i hâkime* rolü, İslam şeriatına göre Müslümanlara özgü bir ayrıcalık olsa bile, Balkan uygulamalarında, gayrimüslim tebaanın da -muhtemelen eski aristokrat zümreler- *yönetici/sipahi* statüsüne yükseltilmesi kadimden beri uygulana-gelen yaygın bir tatbikat sahasına sahipti.¹⁶ Bu uygulama biçimi, tarihî sü-

¹¹ Fernand Braudel, "a.g.m.", s. 98.

¹² Osmanlı metinlerinde bu dünya genellikle "*Nemçe kâfiri*" olarak tesmiye edilir.

¹³ Osmanlıların içinde Bosna-Hersek'in de bulunduğu Balkan coğrafyasına yerleştiği geç on beşinci yüzyılda, Transilvanya, Slovenya ve Hırvatistan'ın da içinde bulunduğu bölge, bir bütün olarak Macaristan krallığını oluşturuyordu. İlgili dönemde Boşnaklar, Ortodoks Sırp-lar ve Katolik Macarlar arasındaki ilişkilerle Osmanlı fetihlerinin Orta Avrupa sahasındaki etkileri için bkz. Edgar Hösch, *The Balkans: A History From Grek Times to the Present Day*, Çev. Tania Alexander, Faber, s. 87-103, London 1972.

¹⁴ Norman Davies, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵ Mühime Defterlerinde reâya ile ilgili olarak "...*tâife-i reayâ ki vedâyi-i hâlik-i berâyâdır mehma emken himâyet ve siyânet eyleyüb kimesneye zulm ve te'addi itdirmeyüb...*" şeklinde geçen ifadeler, bu anlayışı göstermektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler Cilt I*, Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 545, İstanbul 2000.

¹⁶ Bu bilgiye sadece İnalçık'ın arşiv bilgilerine dayalı müstakil çalışmalarında değil, aynı zamanda Batılı kaynaklarda rastlanmaktadır. Bunlardan biri (R. Lachman, 1975: *Memorien eins Janitscharen oder Turkische Chronik*, Slavische Geschichtsschreiber, vol. 8, Graz, p. 40). Zikreden, Noel Malcolm, *Bosnian A Short History*, Pan Books, s. 43, London 2002.

reçte kimlik oluşumunu belirleyen yegâne faktörün sadece dinî aidiyet değil, statü ve sınıf kültürü olarak da tanımlanabilecek daha farklı faktörlerin etkisiyle yakın bir ilişki içinde olduğunu akla getiriyor.

Tam da burada, İnalıcık'ın N. Iorga'ya atfen Osmanlıların bölgede, bir kavim olarak değil, bir ordu, bir hanedan, bir hâkim sınıf olarak ortaya çıktığına dair yorumu daha da önemli hâle gelir. Bunun tabii sonucu olarak bölgede Bizans, Slav ve Osmanlı siyasî nizamları bir tek bütün içinde kaynaşmıştır. Sadece bu değil elbette. Mahalli feodal hâkimiyetler de, devrin umumî tarihî temayülünü temsil eden Osmanlılar önünde birer birer silinmiş ve Osmanlı birliği içine karışmıştır.¹⁷

İnalıcık¹⁸, yaptığı müstakil bir araştırmada, erken dönemlere ait bilhassa Balkanlardaki çok sayıda *Hristiyan Sipahi* ve *Nev-Müslüman Sipahi*'den örnekler verir. Bunun anlamı, Hristiyan Sipahiler arasında İslamlaşmanın oldukça yaygın olmasıdır. Çoğunun eski aristokrat ailelerden geldiği tahmin edilebilen bu *Hristiyan Sipahi* zümrelerinin, Osmanlı idaresiyle birlikte hem bölgesel, hem de eski *statü* kültürlerini yeni bir form altında devam ettirdikleri anlaşılıyor.¹⁹ Tanzimat reformlarıyla birlikte, yeni durumu bir nevi eski statülerinin sarsılması olarak değerlendirilen *Yeniçeri* ve *Ulema* gruplarının tepkisini biraz da bu gözle değerlendirmek gerekir.²⁰

Sınıf, statü, teritoryal ve dinî kimlik parçacıklarıyla politik rekabetin bazen iç içe, bazen de yan yana yaşadığı ve hatta yaşamak zorunda bıraktığı bölgenin tarihî ve aktüel varlığını; kendisini çevreleyen Katolik, Ortodoks ve İslam kültürel coğrafyası ve bunları temsil eden büyük siyasî ve ekonomik güçlerin etki ve nüfuzlarını dikkate alarak anlamaya çalışmak daha doğru bir seçenek olabilir. Bununla birlikte sürekliliği sağlayan asıl unsur, Osmanlı millet sisteminin temelini oluşturan -resmî siyasî rolü tanınan dinî cemaatler- kilise (Ortodoks, Katolik Fransiskan ve

¹⁷ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, s. 68, İstanbul 1996.

¹⁸ Halil İnalıcık, *a.g.e.*, s. 67-108.

¹⁹ Malcolm, Nedim Filipoviç tarafından Osmanlı arşiv belgelerine dayandırılarak yapılan bir çalışmaya atfen yaptığı değerlendirmede, 1440'lardan beri Osmanlıların elinde bulunan Sarayova hariç, Bosna-Hersek'teki İslamlaşma yüzdesinin oldukça yavaş ilerlediğini kaydediyor. Tımar defterlerinde isimleri Müslüman olarak geçenlerin daha ziyade Hristiyan bir isimle doğan babanın oğlu olarak geçtiğini belirtiyor. Bu çalışmalar daha çok 1468-9 yıllarını kapsayan defterleri içeriyor. Kayıtlara göre, 1520'lere gelindiğinde bölgedeki ahalinin neredeyse yarısı Müslüman olarak geçiyor. O tarihlerde bölgeye ciddi bir iskân yapılmadığı bilindiğine göre, İslamlaşma geçen süre zarfında ciddi boyutlara varmış olmalıdır. Bkz. Noel Malcolm, *Bosnian A Short History*, Pan Books, s. 52-53, London 2002. Fakat aralarında Mora, Arnavutluk ve Sırbistan olmak üzere Rumeli'den İstanbul ve çevresiyle Trabzon'a varıncaya kadar zorunlu iskân faaliyetleri olduğu gibi daha sonraki yıllarda da Rumeli'ne Anadolu'dan bir yığın insan iskân edilmiştir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "a.g.m.", s. 562. Ayrıca bkz. F. Giese, *Anonim: Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 48-49, İstanbul 1992.

²⁰ Bu konuda Bosna Hersek'teki tepkilerin detaylı bir analizi için bkz. Fikret Karčić, *The Bosniaks and The Challenges of Modernity, Late Ottoman and Hapsburg Times*, s. 35-45, El-Kalem, Sarajevo 1999.

Katolik) ve cami idi. Doğası icabı organik bir mahiyeti haiz bulunan kültürel varlıkların, böylesi karmaşık bir etkileşim sahasında varlıklarını anlamlı kılan en önemli faktörlerden biri de, Alman romantizminde görülen efsane, mit, nostalji ve sembolizm gibi değerlerdir.

Bunun en iyi örneklerinden biri, Karlovaç'dan Kosova'ya 1.000 kilometreden daha geniş bir alanda vuku bulan göçlerle darmadağın olan Sırp etnisitesinin davranışlarında görülebilir. Eğer bu grup, Ortodoks inancı paylaşmasaydı, büyük ihtimalle ya Katolik topluluk içinde eriyecek ve böylece Hırvatların bölgelerinde Hırvat olacak, ya da daha güneyde İslamiyet'i benimseyecekti. "Nerede bir Sırp mezarı varsa orası Sırbistan'dır" sözüyle ifade edilen romantik Sırp milliyetçiliğinin, kendisini "hukukî olarak tanımlı topraklarla" değil, Alman milliyetçiliğinde görüldüğü gibi, geniş bir coğrafyayla tanımlaması da aynı temele, Ortodoks Hıristiyan inancına dayandırılmıştır.²¹ Fakat böyle bile olsa, Sırp Ortodoks Hıristiyanlığını, sadece bu mezhebin kitabi kalıpları içinde değil, bu coğrafyanın kendine özgü tarihî geçmişi içinde ve ona yüklenen anlamları içinde değerlendirmek gerekir.

Sırp kimliğinin oluşmasında nasıl Osmanlı millet sisteminin kiliseye verdiği rol öne çıkmışsa, aynı şey Boşnak kimliğinin oluşmasında da, nerdeyse tamamen 1878'ten sonra Avusturya-Macaristan inisiyatifiyle Boşnakları Osmanlı etkisinden ayırmak için 1882'de kurulan "Reîsü'l-ulema" riyasetindeki "Meclisü'l-ulema"nın teşkilinde görülür.²² Fakat bunun öncesi vardır. İmparatorluğun çekilme yıllarıyla birlikte, aralarında İslamiyet'i kabul etmiş eski soylularla köylülerin de bulunduğu önemli bir mülteci nüfusun, Hıristiyan güçlerin kontrolü altındaki yerlerden Bosna-Hersek'e yerleşmesi bunlardan biridir. Hırvatistan, Slovenya ve Macaristan'dan gelen, aralarında köylü, asker, zanaatkâr ve tüccarların da bulunduğu gruplar Sava nehrinin güneyine yerleştirilir. Mülteciler arasında Dalmaçyalılar da vardır. Bosna-Hersek, tam da bu sebepten dolayı, sadece güçlü dinî duygular ve yerel yurtseverliğin merkezi değil, aynı zamanda Müslümanlar için oldukça elverişli siyasî bir konum sağlayan eşsiz bir bölge hâline gelmiştir.²³

Başta Sarayova olmak üzere, aralarında Mostar gibi sonradan kurulan kentlerin de bulunduğu bazı merkezler, fetih sırasında sağladıkları yararlık/kolaylıktan ötürü, kadimden bu yana zaten imtiyazlı bir bölgeydi. Jelavich'in²⁴, milliyetçi bazı Balkan yazarları tarafından sıklıkla dile getirilen ve bir tür *anakronizm* olan *devşirme* usulüne getirilen eleştirile-

²¹ Joseph Krulic, "Hırvatlar, Bosnalı 'Müslümanlar' ve Sırp'ın Ulus-Devlet Kavrayışı", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, s. 92, İstanbul 1998.

²² Bkz. Fikret Karčić, *a.g.e.*, s. 124-125; Aleksandre Popoviç, *a.g.e.*, s. 197.

²³ Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 88.

²⁴ Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 41.

re dikkat çekmesi, bu bağlamda daha farklı anlam kazanıyor. Jelavich'e göre devlet sisteminin en zirvesine yükselme ve yüksek eğitim fırsatları sunan bir sistemi ifade eden sultanın *kulları* arasına katılma, sağladığı yüksek statü ve maddî faydadan ötürü, zorla yapılan bir uygulama değil, aksine bir onurdu. Bosna Müslümanlarının kimlik oluşumunda, kadimden bu yana bölgeye kendi rengini veren bu ve benzeri uygulamaların etkisi hayatî olmuştur.

Habsburg Hanedanı'yla birlikte Boşnaklar, her ne kadar Habsburg yönetimi altında olsalar bile, hâlâ hem Müslüman ümmetin bir parçası, hem de Hilafet kurumunun sembolik üyeleri olarak kalmaya devam etmişti. Meclisü'l-ulema ve buna bağlı biçimde örgütlenen cemaat yapısına ilave olarak Avusturya-Macaristan monarşisinin maliye bakanı olan B. Kalay, zaten oluşmuş olan Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini dengelemek için bir Bosna milleti ve lisanı yaratmayı denedi. Bu başarısız teşebbüsün temel nedenlerinden biri, henüz ilan edilmiş bir milliyeti olmayan Müslüman çoğunluğun, Türkiye'yi hâlâ anavatan olarak benimsemeleri ve Osmanlı sultanının hükümlerine haklarına bağlı olmaları idi.²⁵

I. Büyük Harp'ten sonra kurulan yeni krallıkta Yugoslav hükümeti tarafından aşağı yukarı '*Bizler hepimiz kardeşiz, dinimizin ne olduğu önemli değil*' anlamına gelen "*Brat je mio koje vere bio*" retorikinin yürürlüğe konması, kendilerini Müslüman Sırp olarak hisseden Bosnalı Müslümanlar arasında bile rahatsızlığa sebep oldu. Bu retorik beklenenin tam aksi bir neticeyi vermiş olmalıdır. Çünkü bu ideoloji Aziz Sava'yı, "*Nemanid'ler Efsanesi*"ni ve "*Kosova Efsanesi*"ni yücelterek Müslümanları, ister istemez hiç de imrenilemeyecek bir duruma, "*satılmış*" duruma düşürüyordu. Bu söz aynı zamanda, Müslümanları milli gurur duygusundan sonsuza kadar mahrum ederek, ortalıkta baş belası bir top gibi dolaşan "*atalara sadakatsiz*"lere dönüştüren bir etkiye sahip olmuştu.

Oysa Balkan coğrafyasında '*dil ve hatta gelenek farklarını muhafaza eden*' Müslüman kitle ve tabii ki Müslüman Boşnak topluluğu, '*Osmanlı siyasi kültürü ve hukuk sistemi sayesinde kendine mahsus bir psikolojik yapı ve bir iç kimlik -bir Osmanlı iç kimliği- oluşturmuştu*'.²⁶ Sırp ulusal kimliği, bölgede kendi kimliğini inşa etmeye çalışırken, bu kimliğin devamını, beslenip büyümesi için ön şart olarak gerekli saydığı tarihî referansların, Boşnak topluluğu ve diğer Müslüman topluluklar için karıştını üreten bir etki yaptığını bilse bile, bunu aşacak daha geçerli bir argüman geliştiremediği için, dinî etkinin neredeyse yok denecek seviyeye ulaştığı bir dönemde dahi, külleri üzerinden yükselen güçlü bir kültürel direnişin, bir kimlik silkinişi ve kendini yeniden tanımlamanın dirildiğini gördü.

²⁵ Aleksandre Popoviç, *a.g.e.*, s. 207-208.

²⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Trc. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 21, İstanbul 2003.

İvo Andriç'in 1807-1814 tarihleri arasında Travnik'te görevli Fransız konsolos Davielle'in Quai d'Orsay'daki Fransız arşivlerine gönderdiği raporlarla, aynı yıllarda Travnik'te bulunan Avusturya-Macaristan konsolosu Mitterer'in raporlarını esas alarak yazdığı "*Travnik Günlüğü*" romanındaki canlı tasvirler, bölge insanı için bugün de hâlâ canlıdır. Bugün de bölgede, bu üç büyük kültür karşıtlığı üzerine kurulan kültürel kimlik kodları, bu evreni kuşatan ve arkada tıpkı bir fon müziği gibi daima kendini hissettiren ana eksenlerin mihverisi etrafında diyalektik bir dinamizmle hem şekillenmekte, hem de karşıtını şekillendirmektedir.

Dünle Bugünün İç İçe Olduğu Bir Mekân: Saray-Bosna

Sarayova'nın dağın eteklerine yaslanan batı tarafı, Osmanlı mimarişiyle bezenmiş ince minareleriyle herhangi bir Türk şehirden ayırt edilemez. Bugün itibarıyla ortada kalan ve şehri ikiye bölen nehrin etrafında doğuya doğru yayılan taraf ise, Avusturya-Macaristan mimarisi etkisinde şekillenmiş. Daha aşağılardaki yeni şehir ise modern mimarinin basmakalıp örneklerinden daha farklı değil. Bizim asıl ilgimizi çeken tarafları, haliyle Osmanlı bakiyyesi olan yerler oldu. Daha yukarıda, oldukça yüksek bir yerdeki garnizon, klasik dönemlerin rutin bir özelliği olan harap olmaya yüz tutmuş eski bir kale kalıntısını barındırıyor.²⁷ Ziyaret ettiğimiz kalenin aşağısından, şehri ortadan ikiye bölen nehrin hazine şırıltıları geliyordu.

Evliya Çelebi'nin "*vilâyet-i hâk-i pâk-i Bosna*" diye tesmiye ettiği bu beldenin "*Bosnasaray*" ismini alması, Evliya'ya göre, Ebû'l-feth Gâzi Sultan Mehmed'in hünkâr camii denilen yere büyük bir saray inşa etmesinden ileri gelir.²⁸

Evliya kendi deyişleriyle "*şehr-i Bosnasaray*"ı tasvir ederken, önemli bir ayrıntıya dikkat çeker. Eyâlet-i Bosna'da *timar* ve *zeamet* sahiplerinin kanûn üzre "*cebelüleri*" ile beraber on bin askere sahip bulunduğunu zikreden Evliya, buna ilaveten paşasının *has*'sına göre üç bin askerin daha hazır olduğunu belirtir.²⁹

Bu gâzi kale ve müştemilatının kalıntılarını gezerken, bu coğrafyanın öteden beri serhat boylarına akınlar çıkaran "*şüheda yurdu*" olduğunu düşündüm. Bu mekânlar kim bilir hangi fatih orduları gördü! Fatih dönemi akıncı beylerinden '*Mihaloğlu*' Ali Bey ki, akın için üç yüz otuz defa

²⁷ Evliya Çelebi'nin, Latin tarihçisi Yanvan'a dayandırarak verdiği bilgiye göre bu kale, başlangıçta bir derbent olarak tesis edilmiş. Zamanla bu zeminin havasını "*latîf*" bulan ahali çoğalarak bu şehri kurmuşlar. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, s. 223, İstanbul 2001.

²⁸ Batılı kaynaklar da, bu konuda Evliya'ya iştirak eder. Saraybosna [Sarayevo] ve Mostar gibi birer ticaret ve kültür merkezi olan kentler, Filibe ve Kavala'yla aynı düzlemdeki kentlerdir. Bkz. Molly Greene, "Dirilen İslam: 1500-1700", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygartıkları*, Haz. David Abulafia, Ter. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Güzel Kitaplar, s. 218, İstanbul 2004.

²⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 223.

Tuna'yı geçtiği kaydedilir³⁰, yeşil deryası bu iklimden kim bilir hangi ufukları gözetledi, nereleri hayal etti!³¹

O gün Sarayova'ya yakın bir yerdeki tarihi bir köprüyü görmeye gittik. Köprü üzerinde dolaşırken iki tarafı uğultulu zümrüt zirveleriyle birer kartal yuvasını andıran başı dumanlı dağları izlerken, aklıma ister istemez akıncı cedlerimiz ve Tuna türküsü geldi.

*“Tuna boylarında sıra serviler Haydi eski ozan, al sazı ele,
Tan yeli estikçe sessiz ağlarmış Düşmanlar içine düşsün velvele,
Gül bahçelerinde baykuşlar öter... De ki: Hor bakmayın bu durgun sele;
Şu viranelikler eski bağlarmış O, yetmiş bin kavme akın çıkarmış.”*

[FUAD KÖPRÜLÜ]³²

Hor görülen bu durgun sel “*iman bir vecd*” olan zamanları tekrar yakalayabilir mi? Kim bilir! Bize rehberlik yapan Mesut kardeşimizin elinden kurtulup da sere serpe yatağa serilince, oteldeki oda arkadaşım kadim dost Hüseyin'le beraber, gecenin ilerleyen saatlerine kadar bunların müzakeresini yaptık. Gezinin son günü geziye Kütahya'dan katılan ve meramını mahcup bir ifade tarzı ve ancak üç-beş kelimeyle ifade edebilen taşra esvaplı er bir kişi, sualimizin cevabını bulmamıza yardımcı oldu. Bu kişi kimilerince daima hor görülen o durgun seli ifade ediyordu. Tâ Orta Asya steplerinden akıp gelen bu selin öncüleri de böyle gösterişsiz ve her türlü mihnete katlanan sade insanlar değiller miydi! Tıpkı Süleymaniye'de bir bayram sabahı ön saflarda oturan, bakışları derinlere dalmış nefer esvaplı isimsiz kahramanlarımız gibi...

Bu yazıyı yazmaya başladığım sırada, Yahya Kemal merhumun hatıratına da döndüm. Orada bir mesele bilhassa dikkatimi çekti. 20 Teşrin-i

³⁰ Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötügen Neşriyat, s. 168, İstanbul 1997.

³¹ Bu dağlık bölgeler öteden beri birer savaşı insan deposudur. Kışın sertliğinden ve yazın felaketli kuraklıklarından hayal kırıklığına uğrayan hayvancılık ve dengesiz hayat ülkeleri olarak bilinen Hersek ve Karadağ, insan ve sürülerini öndeki bölgelere, oldukça kuru nehir yatakları boyunca, Boğdan Sırbistan'ına, ağaçları yüzünden eskiden içlerine girilemeyen Choumadia'ya ve Sirmiya'ya kadar uzaklara boşaltmışlardır. Bkz. Fernard Braudel, *a.g.e.*, s. 21. Bölgenin bu tabiatı dikkate alındığında, Osmanlı yönetimine geçtikten sonra Macaristan topraklarına düzenlenen “*akınların*” merkezî üssü hâline gelmesi daha iyi anlaşılır. Fetih devirlerinde Bosna-Hersek, bunun en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilir. Bkz. Aleksandre Popoviç, *a.g.e.*, s. 186. Evliya Çelebi'nin, Bosna-Hersek ve ahalisini tasvir ederken kullandığı terimlerden, buranın klasik metinlerde “*Uc*” olarak tabir edilen bir “*gaziler ocağı*” olduğu anlaşılıyor. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 223-224. 1711'de Rusya'ya karşı düzenlenen sefere Bosna'dan 1.553 sipahinin katıldığı zikredilir. Buna sipahilerin beraberinde götürdüğü miiyetlerini de ilave etmek gerekir. Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa yazarı Ömer Bosnavî, “*Moskof keferesine*” karşı Evliye-i Erbaa'dan (Kilis, Banjaluka, Mostar ve Hersek) timar ve zeamet erbabı pek çok gözü pek savaş yiğitleri -ki sayıları yaya ve süvari olmak üzere 5.000 kişiye ulaşıyordu- gönderildi der. Bkz. Ömer Bosnavî, *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*, Haz. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 90, Ankara 1979. Jelavich ise, Osmanlı-İran savaşı için Bosna'dan gönderilen 5.200 kişiden sadece 500'ünün geriye dönebildiğini zikreder. Bkz. Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 90.

³² Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 1125, İstanbul 1987.

Sâni 1337'de Dergâh Mecmuası'nda neşredilen bu yazı, Balkan faciası sonrasında üstadın Üsküp'teki birebir izlenimlerini havidir. O devirde Üsküp halkının sadece esvabı değil, konuşmaları bile *Murâd-ı Sâni* devrinin canlı birer resmi, adeta *Naîmâ Târihi*'nin sayfalarından fırlamış hissiyi verir, bir eda ve hava içindeymiş. Fakat burada asıl ilgi çekici olan nokta, Türk idaresi sonrasında Türkler hariç diğer bütün Müslüman unsurların, özellikle de Türk idaresi sırasında milli faziletleri dillere destan olan Arnavutların durumuyla ilgili üstadın izlenimleridir.

“Arnavud cesurdu, hürdü, azimkârdı, Nûh der peygamber demezdi, cinsi, dini, millî izzet-i nefsi, hakkı uğrunda pervasızca can verirdi... Sonra Rumeli parçalandı. Müslümanlar mahkûm vaziyete düştüler. Bu geçen on üç sene mahkûmlar için yaman bir imtihan devriymiş. Türkler hâkimiyetleri zamanındaki tevâzû'lu vaziyetlerini mahkûmiyetlerinde de muhafaza ettiler, yalnız devrin değişşi Arnavudları pek ziyade söndürdü. Sırp hâkimiyeti altında yaşayabilmek için bir cemaât tesanüdü göstermek lazım geliyordu. Arnavud kardeşlerimiz yazık ki bu kadarlık bir tesanüdü bile gösteremediler. Son intihâbât iyi bir mihenkdi. Türkler kırbaç, sopa, dipçik altında kalan en ücrâ köylerde bile azimlerinden şaşmadılar, reylerini yine Müslüman kutusuna attılar. Arnavudlar bilakis dağıldılar... Zaman geçtikçe meydana çıkıyor ki o tumpurakdan, âlâyişten, böbürlenmekten âzâde yaşayan Türk milliyeti demirden bir kitleymiş. Türk memleketinin asıl sırrı Türkdeymiş. Arnavud'u, Çerkez'i, Kürt'ü, hâkim ve metin bir millet kitlesi eden Türk mayasıymış.”³³

Türk etkisi bugün de oralarda taze ve canlıdır. Bosna Hersek'te de, aradan geçen bunca zaman sonra aynı ruhu iliklerimize kadar hissettik. Burada yaşayan herkesin yüzü felaket anlarında daima Türkiye'ye dönüktür. Bu durum Boşnaklar kadar, onların muhalifi düşman unsurlar için de bir farkla aynıdır. Bölge kantonlara ayrıldığı için, Bosna Hersek'i dolaşırken ister istemez Sırp ve Hırvat bölgelerinden de geçiyorduk. Bu geçişlerden birinde, arabalarının camlarından sarkarak bize doğru hakaretâmiz vaziyette öfkeyle bağırıp çağırarak fanatik Sırplarla karşılaştık. Anlaşıldığı kadarıyla bizim oralarda seyyah olarak mevcudiyetimize bile tahammülleri yoktu. Zaten kendi ulusal kimliklerini inşa ederken de, tâ Sırp Sandığı'ndan Kosova Sahrası'na³⁴ kadar, kendilerince negatif anlam yükledikleri her ayrıntıya atıfta bulunuyorlar. Hâlbuki İnalçık'ın incelemelerine lütfedip baksalar, dinî taassubun kıskacındaki o coğrafyada,

³³ Yahya Kemal Bayatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 49-50, İstanbul 1976.

³⁴ Sırplar sürekliliklerini, devleti ve soyluluğu XIV. yüzyılın sonunda ya da XV. yüzyılın ortasında -çünkü 28 Haziran 1389 Kosova Savaşı'ndan sonra bir krallık varlığını sürdürmüştü- Osmanlı İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırılan bir halkın sürekliliği olarak algılamaktadırlar. Bkz. Joseph Krulic, “a.g.m.”, s. 91.

milliyetçilik çağına kadar tarihî ve kültürel varlıklarını muhafaza eden herkesin mevcudiyetinin Türklerle kaim olduğunu görebileceklerdi.³⁵ Zaten Rumeli'nin fethi esnasında kadimden beri takip edilen siyaset, *doğal yapıları* muhafaza üzerine olduğundan, din değiştirme veya başka türden bir zorlama siyasetine asla müracaat edilmemiştir.

Sırbistan dâhil bütün bölgede tâ Yıldırım Beyazıt devrinden beri izlenen siyasetin ana umdesi, Roma döneminden itibaren devam-ede gelen klasik imparatorluk siyasetinden başka bir şey değildir. Ne Sırp aristok-rasi ne de diğerlerinin haklarına hiçbir halel getirilmeden yürütülen bu siyaset, klasik devrin geçerli bir siyaseti olarak modern dönemlere kadar yapısından hiçbir şey kaybetmeden muhafaza edilmiştir.³⁶ Nitekim II. Mahmut reformları ve Yeniçeriliğin kaldırılmasına en fazla muhalefet eden bölgelerden birinin Bosna-Hersek'teki geleneğe bağlı güçler olması da rastlantı değildir.³⁷ Yeniçeriliğin kaldırıldığına dair ferman ilk önce, vilayetin yönetim merkezi olan Travnik'te, daha sonra da 1826 Temmuz'unun Sarayova'da okununca sadece Yeniçerilerin değil, ulemanın da şiddetli tepkisiyle karşılaşılır. Saraya aralarında müftü, kadı, imam, kâtip, bey, haseki, alemnar ve serdengeçtilerden oluşan 374 kişinin imzaladığı bir arıza yollanır. Fetihden o ana kadar şeriat ve kanuna bağlılık-tan bir an vazgeçemedikleri³⁸, Sırbistan'la devam eden savaşta canları ve mallarıyla yaptıkları fedakârlıklar anlatılır. Hikâye uzundur. Aslında muhalefet ta III. Selim devrinde başlamıştır. Sarayova'dan meşhur kronolo-jist Mustafa Baseski'nin oğlu Mustafa Firakî neşrettiği *mecmua* isimli eserinde *Nizâm-ı Cedid* terki-bini *Nizâm-ı Yezid* olarak nitelendirmiştir. Reformlara karşı tepki, anlaşıldığı kadarıyla dini referanslarla da teyit

³⁵ "Osmanlı Millet Sistemi", millet kavramının modern anlamdaki tanımından çok farklı bir anlam içerse bile, din ve müstakil kilise örgütlenmesine göre tanımlanan geleneksel kimlikler, milliyetçilik çağındaki modern kimlik tanımlamalarının da nüvesini oluşturmuştur. Eğer Osmanlı sisteminin kendilerine sağladığı bu imkân olmasaydı, Katolik Hıristiyanlığın iki kuvvetli merkezinin tazyikiyle ya Müslüman kitleye iltihak edecek, ya da Katolik Hıristiyanlık içinde kimliklerini kaybedeceklerdi.

³⁶ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 152-184, Ankara 1987.

³⁷ 1807'de Bosna Hersek'e giden Fransız bir gözlemci, bölgede Yeniçeri kadrosunda 78.000 kişinin kayıtlı olduğunun söylendiğini naklediyor. Sadece Sarayova'da en az 20.000 yeniçeri olduğu rivayet ediliyor. Bu rakamın sadece 16.000'i fiilen askerlik hizmetinde bulunurken, geriye kalanların başka mesleklerde iştigal ettiği belirtiliyor. Bkz. (Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 91). Çoğunluğu köylerde yaşasa bile, önemli bir kısmı Saraova'da ikamet etmeyi tercih eden Yeniçeri zümrelerinin, ticaret ve zanaat yanında lonca sisteminde de ciddi bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılıyor. On sekizinci yüzyılda Sarayova, Mostar ve Travnik'te bu Yeniçeri zümrelerinin sadece ticaret ve imalat sanayiinde değil, bölgenin yerel politik sisteminde de etkili oldukları belirtiliyor. Bkz. Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s. 88.

³⁸ Cevdet Paşa merhum da Bosna müfettişliği esnasında Gâzi Hüsrev Bey camiindeki ahalinin ahvalini anlatırken; "...*Hutbede nâm-ı Pâdişâhi zikr olunurken, Boşnakların nâsiye-i hallerinde teessürât-ı acibe-i hasene görüldü.*" tabirleriyle, devlete karşı bir isyan ve kalkışma olmadığını sarahatle anlatır. Yine aynı yerde; "...*Hâlbuki Bosna'da ihtilal olmayup ancak tahavvül ü inkılâb-ı ahval var idi...*" ifadeleriyle meselenin özünü anlatmıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları s. 86, 95, İstanbul 1980.

edilmektedir.³⁹ Aslında meselenin kökenleri ayrıntılı biçimde araştırılırsa, hadisenin reformlara karşı olup olmama etrafındaki basit bir taassuptan değil, daha ziyade sosyal ve ekonomik temelli çok daha köklü nedenlere dayandığı anlaşılabilir.⁴⁰ Mesele, kadimden bu yana devam edegelen yapısal durumun bozulmasından başka bir şey değildir. Bunlar ayrıca üzerinde durulması gereken ihtisasi meseleler olduğundan, tekrar bahsimize dönebiliriz.

O ilk gün Saray Bosna'nın baş-çarşısını gezmeye doyamadık. Türk Saray-Bosna çarşısının merkezi mevkii, Gazi Hüsrev Bey camiidir.⁴¹ Gazi Hüsrev Bey (1484-1541)⁴², yaptırdığı caminin hemen yanı başındaki yeşil sandukasında oraların manevi bekçisi gibi, bir akıncı beyine yakışır vakur edasıyla yatıyor. Fatiha okurken, ruhaniyeti önünde ürperdiğimi hissettim. Caminin etrafı vakfiyelerle dolu. Cami ile Gazi Hüsrev Medresesini eski şehrin ana caddesi olan oldukça işlek bir yol kesiyor. Medresede vakfiyenin âmir hükmü gereğince lisan-ı Türkî okutulmuş, daha yakınlarda kaldırıldığını öğrendik. Aynı hüküm Travnik'teki İbrahim Paşa medresesinde de varmış ve orada hala Türkçe öğretiliyor. Camiden çıkarırken bir şey dikkatimizi çekti; mihrabın önünde ellerinde mushaflar olduğu

³⁹ Fikret Karčić, *a.g.e.*, s. 36-42 vd.

⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. yüzyıllarda "Rumelindeki kulluklar ve ortakçı kullar" üzerine yaptığı bir çalışmada, mahiyeti ve teşekkül tarzı tam olarak bilinmeyen bir tür *ortakçılık* münasebet biçiminin de Bosna'da bulunduğunu zikreder. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "XV. ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler Cilt I*, Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 138, İstanbul 2000.

⁴¹ Evliya Çelebi, bu camii tasvir ederken, "*gazâ mahıyla bina olunmağın bu cami, bir rûhâniyetli câmi-i kebîrdir ve gâyet evkâfları çok olduğundan mütevellisi cânib-i vakftan cemî-i cemâ'at-i kestreye ol Bosna diyârının şiddet-i şitâsında imâret kazanları gibi Kazgan-ı kebîrlerle sular kaşnadup cümle Hanefti musluklarından selsebil-âsâ ıssı sular cereyân edüp cemî-i ehl-i salât andan tecdid-i vudû edüp ibadet etdikce sâhibül' hâyrat Hüsrev Paşa'ya hayır du'âlar ederler.*" şeklindeki ifadelerle, burasının şehir hayatındaki merkezi rolüne işaret eder. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 224.

⁴² II. Beyazid'in kızlarından Selçuk Sultan (Amasya 1469-İstanbul 1508) ve Trebinye kynezi Radivoje'nin kardeşi Damat Ferhat Paşa'nın oğlu olan Sultanzâde Gazi Hüsrev Bey, XVI. asrın en büyük askerlerinden ve akıncı beylerinden biridir. Saray-Bosna'yı büyük bir merkez hâline getirdi. Câmî (1531), medrese (1537), imâret, kütüphane, misafirhâne, saat kulesi, mektep (1530), türbe (1542), hânkah (1530), muvakkıthâne, dârülhadis, sebil, hamam, bedesten, Halveti dergâhı, şadırvan, 74 dükkânlı çarşı, 5 han (İmâret Hanı, Hân-ı Cedid, Yeni Han, Tâclı Han, Koluk Hanı) Hersek'te Devline Köprüsü, Zırmanya Çayı üzerinde değirmen ve muazzam vakıflar hayratının sadece bir kısmıdır. Vakıflarının bir kısmı 122.000 dönüm toprak, 1.557. 000 akça, 150.000 duka altındır. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)-II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 150, Ankara 2005. Bu Gâzi Hüsrev Bey Mohaç sahrasında da orduyu hümayunun artçı kuvvetlerine kumanda etmiştir. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Siyasî Tarihi I*, Ötügen Neşriyat, s. 144-145, İstanbul 2004. Evliya Çelebi "*bu vezir-i Âsaf-dilir*" için, "*Sultan Bâyezid-i Veli'nin duhter-i pâkîze-ahterinden müştak olup hayli mu'ammer olup otuz üç sene kâmil Bosna serhaddi vâlisi olup Venedik kâfiri destinden dest-i kahr ile yüz yetmiş pâre kal'a feth etmiştir. Hâlâ Bosna serhaddinde kırk bir câmilerde hutbeleri ve üç yüzden mütecâviz evkâfları ve bizât na'se-i mübârekeleri camii solunda mermer içre bir serâmed kubbe-i âli içinde âli kadre mazhar olup âsûde yatır kim cemii cemâat-muvahhidinler camiiine girip çıkdıkça rûh-ı pür-fütühüçün birer Fâtiha tilâvet edüp geçerler, rahnetullâhi aleyh.*" ifadelerini kullanır. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 231.

halde halka şeklinde sıralanan cami cemaati, Kur'an-ı Kerim okuyordu. Bu adet, fetihten beri aralıksız olarak sürdürülen bir adetmiş. Müezzinlerin namazı müteakip yaptığı dua bile Türkçe. Bayram kartlarında bile hâla “*Ramazân-ı Şerîfiniz mübarek olsun*” duası mevcudiyetini muhafaza ediyor.

Başçarşı olarak tesmiye edilen cadde üzerindeki ve kenarındaki dükânlar, fetihten sonra vakfiye olarak cami ve medresenin giderlerini karşılamak amacıyla kurulmuş. O günden bugüne değişen onca siyasi çalkantı ve rejim değişikliklerine rağmen, bu yapı olduğu gibi muhafaza edilmiş. Ben daha sonra bizim dernekler müdürü Hidayet Beyle beraber gezinin son günü, Gazi Hüsrev Bey Medresesini bir kere daha ziyaret etme imkanı buldum. İçeride bizlere Türkiye’den geldiğimizi öğrenince özel bir ilgi gösteren ve Türk Çayı ikram eden hoca, eğitim öğretim hakkında da kısaca malumat verdi. Medresenin iç avlusu klasik dönem Osmanlı mimarisine uygun biçimde dizayn edilmiş. Bahçeye bakan duvarlarda Sultan Selim-i Sâni’ye ait fermanlar, altlarındaki Boşnakça çevirileri ve orijinalleriyle beraber camekân içine yerleştirilmişlerdi. Bütün bir enerjisini şark üzerine teksif ettiğini düşündüğümüz o koca hünkâr, demek ki buraları da ihmal etmemiş, yankısı asırlar sürececek hüküm ve emirnamelelerini en ince ayrıntıları düşünerek buralara kadar yaygınlaştırmış.

Saray Bosna’yı gezerken hem bunları düşünüyor bir yandan da rehberimiz Mesut kardeşimizin anlattıklarını not etmeye çalışıyordum. Rehberimizin Boşnaklara atfen söylediği ve o anda not aldığım bir cümle, daha sonra dikkatimi çekti; “*Başını toprağa yavaşça koy, zira her taraf şehitlerle dolu, onları incitebilirsin.*” Sadece Saray-Bosna’da yetmiş yedi tane şehitlik olduğu düşünülürse, bu sözün ne kadar derin manalar taşıdığı kolaylıkla anlaşılabilir. Biz daha sonra Radovan Karadžić’in karargâhını kurduğu ve bugün öğleye doğru kahvemi Başçarşı’da içeceğim dediği tepeye de çıktık. Manzara oradan daha iyi görünebiliyordu. Şehrin her tarafı, âdete birer papatya bahçesine dönmüş gibiydi. Beyaz gelinliklerini giyinerek arkada bıraktıklarına hüzünlü bir veda selamı yollayan yadigâr-ı evlad-ı fatihan⁴³, o büyük şehitler kafilesine katılarak çoktan ebedi uykularına dalmış, arkadan gelenleri selamlıyorlardı. Ben bütün bunları düşünürken, cadde boyu, yol boyu, o bütün yeşil vadilerin şurasına burasına serpiştirilmiş, o güzelim evlerinin bahçelerinde gündelik işlerini

⁴³ F. Giese’nin neşrettiği, *Tevârih-i Âl-i Osman*’da, “*Timur Han bu vilâyete girecek şöyle heybet bıraktı kim önüne kimse karâr idemezdi. Cümle uğrayacağı yirlerün halkı kaçup denizi geçüp Rûmili’ne döküldiler. Tâ hattâ Arap’tan Kürt’den Türkmen’den ve Anadolu’dan adam kaçup Rûmili’ne geçdiler. Ol zamâna irişmiş âdemiler şöyle rivâyet itdiler kim: Rûmili’nde nice halk gördük kim, dilerdi kim, bizüm aslumuz Arap’dur, ve kimi Türkmendür, kimi Kürt, kimi Anadolu. Kimi eydür: ‘Bizüm aslumuz Çağatay idi’dür. Kaçup Rûmili’ne gelmişlerdür. Ve hem Rûmili’nin şenlik olmasına bular olmuşdur. Ve hem bir sebeb dahi oldur kim, Rûmili yeni açılacak. Anadolu’dan gelüp toyum olup beş altı yesir tutup mâl u ganâyimile gine illerine varurlardı. Geli gide gördüler kim, bunda olan Anadolu’da ele girmez. Be kez birikişüp Rûmili’nde kaldılar. Eğer soraverecek olurlarisa Rûmili’nün aslı Anadolu’dandır, andan gelmişlerdür.*” şeklinde geçen ifadeler, Balkan coğrafyasındaki ahali için kullanılan “*evlâd-ı fâtiyhân*” tabirinin ne kadar yerinde olduğunu gösterir. Bkz. *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 48-49.

yapan insanları gözlerken, hepsinde, ama hepsinde, ürkek ve hüzünlü bir halet-i ruhiye hissettim. Sınırları hayal bile edemedikleri sahillere ulaşan büyük ve kerim bir devletten, devlet anadan koparılmış, yetim ve öksüz bırakılmış bu diyarın sakinlerini kalpleri kırık gördüm. Tam da İvo Andriç'in anlattığı gibi: 1913 yılının o meşum ve kasvetli günlerinde, Drina Köprüsü üzerindeki Kapiya'da, küme küme oturup, olup biteni anlamak için dilini bilmedikleri gazetelerden haber sual eden yaşlıların hüzünü canlandı gözümde.

“— Üsküp kimin olacak?...

— Sırbistan'ın.

— Ah...

— Ya Selanik?...

— Yunanistan'ın.

— Ah... Ah...

— Ya Edirne?...

— Herhalde Bulgaristan'ın.

— Ah... Ah... Ah...

Çocukluklarında Türk egemenliği, Lika'dan Kordum'dan İstanbul'a kadar; İstanbul'dan da tâ o uzak ve erişilmez Arabistan'ın çöllerle kaplı belirsiz sınırlarına kadar uzanıyordu. Türk egemenliği demek... Muhammed dininin birleştirdiği yıkılmaz, parçalanmaz büyük bir topluluk demektir. Yeryüzünde müezzinlerin müminleri namaza çağırdukları bütün yerleri içine alan topraklar demektir... Bunu çok iyi hatırlıyorlardı. Ama hayatları süresince, Türk egemenliğinin Sırbistan'dan Bosna'ya, Bosna'dan da Sancak'a doğru çekildiğini de hatırlıyorlardı. İşte şimdi de bu egemenlik, gözlerinin önünde, heves ve keyfine bağlı gel-git suları gibi azalmış ve birdenbire gözlerinden uzak yerlere çekilmişti. Ve onlar da sular çekildikten sonra karada kalan su birikintileri gibi... aldatılmış... terkedilmiş, kendi almyazılarıyla baş başa kalmışlardı.”⁴⁴

6 Nisan 1992'de Başçarşı kulakları sağır eden top sesleriyle sarsılır. Aynen ilk Sırp isyancıların Vişegrad tepelerinde yüzlerce yıl öncesinde ateşler yakarak göründükleri gibi. Ve aynen Avusturya-Macaristan topçusuyla Sırp topçusunun sadece kasaba halkıyla bütün bir coğrafyanın

⁴⁴ Bu satırlar, Travnik'in çocuğu, Zagreb, Viyana ve Krakov'un öğrencisi, bazen Habsburgların mahkûmu, savaş öncesi Yugoslav diplomati, 1892'de Travnik yakınlarında doğan Nobel ödüllü İvo Andriç tarafından yazıldı. Enfes bir Türkçeyle dilimize de çevrilen eseri “*Drina Köprüsü*”, 1961 yılında kendisine Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandırmıştır. Yukarıdaki pasaj da aynı adlı eserden alınmıştır. “*Andriç'in çalışmalarının birçoğu Bosna'da başlar*” diyor yarıncısı ve ilave ediyor: “*ve bu koşullara sıkı sıkıya bağlıdır. Öykülerini özel bir coğrafi ve tarihsel bağlam içinde köklendiriyor.*” Diğer bir deyişle öykülerinin önemli bir bölümü kurmaca değil. Andriç, Bosna toplumunun psikolojik manzarasını Saraybosna gecesinin sesleri gibi aynı açıklıkla boyuyor. Davies'e göre bu tasvirler paha biçilmez tarihi belgeler olarak değerlendirilebilir. Bkz. Norman Davies, *a.g.e.*, s. 1044.

değil, aynı zamanda zengin kültür çeşitliliğinin de bir daha asla tamir edilmemek üzere rehnadâr edildiği zamanlardaki gibi, tam 79 yıl sonra, bu sefer de Sarayova, Sırp topçusunun hoyrat gülleleriyle sarsılmaya başlar. Sadece doğu-batı ticaret yollarını değil, bütün bölge halkının ortak özlem ve kaderlerini de birleştiren Drina Köprüsü'nün o güzelim ahengini bozan eller, o gün de *memâlik-i mahrusenin bu güzel bahçesini* harabeye çevirir. 1878 Berlin Konferansı hükümleri gereğince Habsburg Hanedanı'na bırakılan Bosna Hersek'te 417 yıl süren Osmanlı asırları sona erer.⁴⁵ Bu ilk sadmede tıp fakültesinde okuyan *Suada Dilberoviç* isimli Boşnak öğrenci, günde 2.500 top güllesinin atıldığı Sarayova'da toprağa düşer. Suada Dilberoviç savaşın ilk şehidesidir. İnsanın aklına ister istemez Drina Köprüsü'nün kahramanları ve Ali Hoca geliyor. Bugün tam tamına yetmiş yedi şehitliğin bulunduğu bu şehrin kütüphanesinde, savaş öncesinde çoğunu el yazmalarının oluşturduğu 2 milyon eser varmış. Harap edilen kütüphaneyle birlikte büyük bir medeniyetin yazılı belgeleri de yok edilmiş. Kültürel soykırımın en acısını yaşayan bölge halkı, müthiş bir imar faaliyetine girişerek, yaralarını sarmaya, kimliğini ayakta tutmaya çalışıyor. Osmanlıya ait eski eserlerin tamamı aslına uygun biçimde restore ediliyor. Savaşın sürdüğü o dehşet günlerinde Rus, Yunan ve sair milletlerden oluşan milisler sürekle avları düzenleyerek, o güzelim insanları avlama yarışına girmişler. O günlerde yaklaşık olarak 50 bin kadına tecavüz edildiği söyleniyor.

16 Nisan 1993'te 183 sivilin katledildiği Ahmiç Köyüne de uğruyoruz. Lahey Adalet Divanı'na götürülen dava, beklendiği gibi sonuçlandı. Daha henüz iki yaşındaki Emsad Melisa'dan, 81 yaşındaki Mustafa Aziz'e kadar çocuk yaşlı demeden herkesin katledildiği bu saldırı tam üç gün sürmüştü. Cami mütevellisinin hanımı, çivilerle cami duvarına çakıldıktan sonra camiyle birlikte ateşe verilmiş. O tarihlerde Sırplarla savaş halinde olan Hırvatlara güvenen köy halkı, Hırvat sinsiliğine kurban gitmiş. Burada bir meseleyi daha açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Savaşın o en dağdağalı anlarında, Türkiye'nin yapamadığını Batılı güçler yaparak, Bosnalı çocukların hiç de azımsanamayacak önemli bir kısmını devşirme yoluna gitmişler. Hariciyemizin o temkinli ve tereddütlü tavrı, burada da kendini gösteriyor.

Bosna'yı ziyaretimiz esnasında 1557-1566 yıllarında, Neretva Nehri üzerinde Kanunî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'ın çırağı Mimar Hayreddin'e yaptırdığı Mostar Köprüsü'ne de uğruyoruz. 28,70 m. uzunluğundaki bu köprünün sudan yüksekliği zirve noktasında 21 metreye ulaşıyor. Köprünün inşasında 456 adet bej taş kurşun dökülmek suretiyle birbirine bağlanarak yekpare bir yapıya ulaşılmış. Sadece Türk değil, dünya ve insanlık mirası olan bu yapı, 9 Kasım 1993'te, hem de önce-

⁴⁵ Fikret Karčić, *a.g.e.*, s. 76-77.

den televizyon muhabirlerine bildirilerek barbarca tahrip edilir. Savaş sonrasında Türkiye'nin muzaheretini ve bizzat işe müdahil olmasıyla aslına uygun olarak Türkiye'den gitme Bayburtlu ustalar tarafından ve aslına sadık olarak tekrar inşa edilen köprü, köz kamaştırmaya devam ediyor. Aslında Bosna demek, bir bakıma su medeniyeti demektir. Turkuaz rengindeki su hâkimiyetini her yerde görmek mümkündür. Hem Mostar, hem Sarı Saltuk Türbesi'nin bulunduğu yekpare haldeki devasa kayalar içinden kaynayıp gelen su deryası, hem de Travnik şehrini her tarafından sarıp sarmalayan suyun görüntü ve müzikalitesi her şeye sirayet etmiş, mimariden tabiat şekillerine kadar bütün bir varlığı esir almış, âdetta her şeye rengini vermiş gibidir.⁴⁶

Burada sırası gelmişken, birkaç kelimeyle de olsa Travnik'ten bahsetmek gerekir. Türkiye'de Konya neyse, Bosna-Hersek'te de Travnik odur dense sezadır. Şehrin girişinde, hemen sağ tarafındaki bir tepenin üzerindeki kale, fetihten önceki (1463) dönemlerde Osmanlı istilasından korunmak için inşa edilmiş. Fetihden sonra kalenin içi de dâhil her taraf camilerle donatılmış. Halen 50 bin nüfuslu bu şehirde hepsi de Osmanlı eseri 15 cami bulunuyor.⁴⁷ Şehre girişte yolun hemen sağına düşen İbrahim Paşa Medresesi kaleye göre konumlandırıldığında, sol tarafta kalıyor. Medrese ile kalenin arasındaki alan, çok yükseklerden gelen dağ sularının beslediği muazzam güzellikteki su arkları ve aralarına serpiştirilen küçük köprü bağlantıları ve bunlara göre yerleştirilmiş mesire alanlarıyla harikulade bir manzaraya bürünmüş. Su burada sadece hayatın kaynağı değil, aynı zamanda başka yerlerde asla rastlanamayacak güzellikteki bir peyzaj unsuru olarak bütün bir mimari ve hayat tarzına adeta ruh olmuş. Devlet-i Aliye'ye 77 tane vezir çıkarmış bulunan bu kentteki sosyal yapı, Bosna'nın diğer kentlerine göre daha muhafazakâr bir mahiyeti haiz.

Bir Cuma günü yerel saatle 12.05'te Sarayova'ya yakın bir yerde Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı tarihi bir köprüyü ziyaret ediyoruz. Osmanlı köprü mimarisinde görülen örneklerin hepsinde olduğu gibi burada da, köprünün ortası kubbemsi bir kavis çizerken, kıyıya yakın köprübaşlarının içlerine de boşluk bırakılarak baharla birlikte kabaran suların köprüyü yıkması engellenmiş.⁴⁸ Hoca Saadettin Efendi'nin *Tâcü't-Tevâ-*

⁴⁶ Evliya Çelebi de Bosna'dan bahsederken, hatası rivayet edene kaydını düşerek, "şehr içre bin altmış adet uyuncuklar ve kaynak-ı âb-ı latifler câri olur" şeklinde, bölgenin su kaynaklarına dikkati çeker. Bkz. Evliya Çelebi, a.g.e., s. 225.

⁴⁷ Bu şehir, Ömer Bosnavi'nin yazdığı "*Târih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*" isimli esere göre 'kâide-i vilayet' idi. Bosna valileri önceleri Saraybosna'da otururken, Bosna'nın tamamı Türklerin eline geçtikten ve Bosna Eyaleti kurulduktan sonra (1528) vilayet merkezi Banjaluka, 1686 tarihinden sonra da Travnik oldu. 1851 tarihine kadar bu durum muhafaza edildi. Ömer Bosnavi, 1979, s. 137.

⁴⁸ Bu biraz da coğrafyanın âmir hükmüne uymak demektir. Braudel, Balkan coğrafyası için "yazın kupkuru olan hiçbir su yatağı yoktur ki", diye başladığı sözü, "kışın birkaç saat içinde sel hâlindeki sularını tekrar bulmasın." Bu nedenle "*Balkanlardaki Türk köprüleri eşeksirtı bi-*

rih'te mufassal biçimde anlattığı fetih harekâtına bizzat padişahın kendisinin de katıldığı rivayet edilir. Hatta bazı yerlerde arazinin engebeli olmasından dolayı toprak çıkarılmadığından, direnen kalelerin fethi için padişahın emriyle dağlık arazide toprak döktürülmüş.⁴⁹ Klasik devirlerde dağlık bölge ahalisi dünyanın hemen her yerinde merkezi idareye ciddi müşkülât çıkarmakla birlikte⁵⁰, Osman oğulları bazen askeri güç, bazen de çok yerinde idari tedbirlerle meselenin halli yoluna gitmişlerdir. Bosna Hersek'te ise çok daha ince bir diplomasiyle, bütün bir bölgeyi Türk ve Müslüman yapmışlardır. Burası aynı zamanda Osmanlı'nın sadece Otranto ve Roma'ya değil, kuzeyde Macaristan, denizde de bütün Akdeniz ticaretini doğrudan etkileyen Korfu Adası gibi korsan duraklarına nezaret eden kritik bir nokta olması bakımından özellikle önemlidir.⁵¹

Aynı gün anne tarafından Üsküdarlı olan Aliya'nın kabrini ziyaret ediyoruz. Beni arkadaşlarımın yanına gömün diyen bu mütevazı insanın, savaşın en çetin anlarında gösterdiği dirayet ve bilge kişiliği canlanıyor gözümde. Yıllar önce Türkçeye de çevrilmiş “*Doğu ve Batı Arasında İslam*” isimli kitabından tanıdığımız bu bilge devlet adamının ülkesinden gözlerimiz arkada, anavatandan ayrılır gibi ayrılıyor. Arkamızda bir buket hüznün ve hasret bırakarak, aynen Balkan faciasını yaşayan nesillerin duyduğu burukluğu duyar gibi, ta beşinci yüzyıldan beri bir parçası olduğumuz ve her yerine mührümüzü vurduğumuz bu diyara tekrar dönmek ümidiyle veda ediyoruz.

Kaynaklar

Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Neşreden: F. Giese, Hazırlayan: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Andriç, İvo, *Drina Köprüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

çiminde ve çok yüksektirler; bunların nehirlerin ani yükselmelerinden korunmak için, su içinde ayakları yoktur.” şeklinde bitirir. Bkz. Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁹ Tâcü't-Tevârih yazarı o dönemde Arnavut-ili olarak bilinen ve Drina nehri kenarında *İskenderiye* denilen bir kaleden bahseder. Padişah, çıkılması zor yollardan top arabalarını geçirmek imkânı olmadığından, kaleye yönelen tepelere bakır taşıtarak buralarda “*ejder ağızlı*” toprak döktürür. Bununla da kaleyi düşürmek mümkün olmayınca, etraftaki kaleleri birer birer ele geçirerek, buranın ikmal yollarını tamamen ablukaya aldırır ve fetih ancak bu yolla müyesser olur. Bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih III*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Anadolu Üniversitesi Basımevi, s. 161-162, Eskişehir 1992.

⁵⁰ Braudel, dağlık bölge halkıyla uygarlıklar ve dinler arası ilişkileri anlatırken, “*Yüzey üzerinde uzaklara, enlemesine yayılma yeteneği olan uygarlıklar, diklemesine birkaç yüz metrelik bir engel karşısında güçsüz kalmaktadır.*” demektedir. Buna örnek olarak da Kuzey Afrika'nın Berberileri ve Asya'nın Kürtlerini vermektedir. Sıra Balkanlardaki dağlık bölgeye gelince, “*...Arnavutluk, Hersek ve Saraybosna civarında, koskoca dağ bölgelerinin İslamiyet'e geçmelerini ise Hristiyan kilisesine olan bağlılıklarının zayıflığı ile açıklama cihetine gitmektedir.*” Bkz. Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 8.

⁵¹ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 32-34; Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 63.

Andriç, İvo, *Travnik Kronika: Gün Batarken*, Çeviren: Tahir Alangu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1963.

Barkan, Ömer Lütfi, "XV. ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler Cilt I*, Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 119-138, İstanbul 2000.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler Cilt I*, Hazırlayan: Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 509-554, İstanbul 2000.

Bosnavi, Ömer, *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*, Hazırlayan: Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası-I*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989.

Braudel, Fernand, "Tarih", *Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, Derleyen: Fernand Braudel, Çeviren: Necati Erkurt-Aykut Derman, Metis Yayınları, İstanbul 2007.

Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, Çeviren: Burcu Çığman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya, İmge Yayınevi, Ankara 2006.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi V*, Hazırlayan: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Giese, F., *Anonim: Tevârih-i Âl-i Osman*, Hazırlayan: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

Greene, Molly, "Dirilen İslam: 1500-1700", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Hazırlayan: David Abulafia, Tercüme: Nurettin Elhüseyni, Oğlak Güzel Kitaplar, s. 219-251, İstanbul 2004.

İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1987.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih III*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1992.

Hösch, Edgar, *The Balkans: A History From Grek Times to the Present Day*, Çeviren: Tania Alexander, Faber, London 1972.

Jelavich, Barbara, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries-I*, Cambridge University Pres, 1999.

Karčić, Fikret, *The Bosniaks and The Challenges of Modennity, Late Otoman and Hapsburg Times*, El-Kalem, Sarajevo 1999.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tercüme: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Bayatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1976.

Köseoğlu, Nevzat, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.

Krulic, Joseph, "Hırvatlar, Bosnalı 'Müslümanlar' ve Sırp'ların Ulus-Devlet Kavrayışı", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Hazırlayan: Jean Leca, Çeviren: Siren İdemem, Metis Yayınları, s. 89-94, İstanbul 1998.

Malcolm, Noel, *Bosnian A Short History*, Pan Books, London 2002.

McCarthy, Justin, *Osmanlı'ya Veda: İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Çeviren: Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006.

Ortaylı, İlber, "The Otoman Millet System and it's Social Dimensions", *Otoman Studies*, İstanbul Bilgi University Pres, s. 15-22, İstanbul 2004.

Ortaylı, İlber, "Balkan Milliyetçiliği", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 36, Eylül-Ekim 1995, Cedit Neşriyat, s. 5-10, Ankara 1995.

Ömer Bosnavi, *Bosna Tarihi*, Hazırlayan: Kamil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Siyasî Tarihi I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

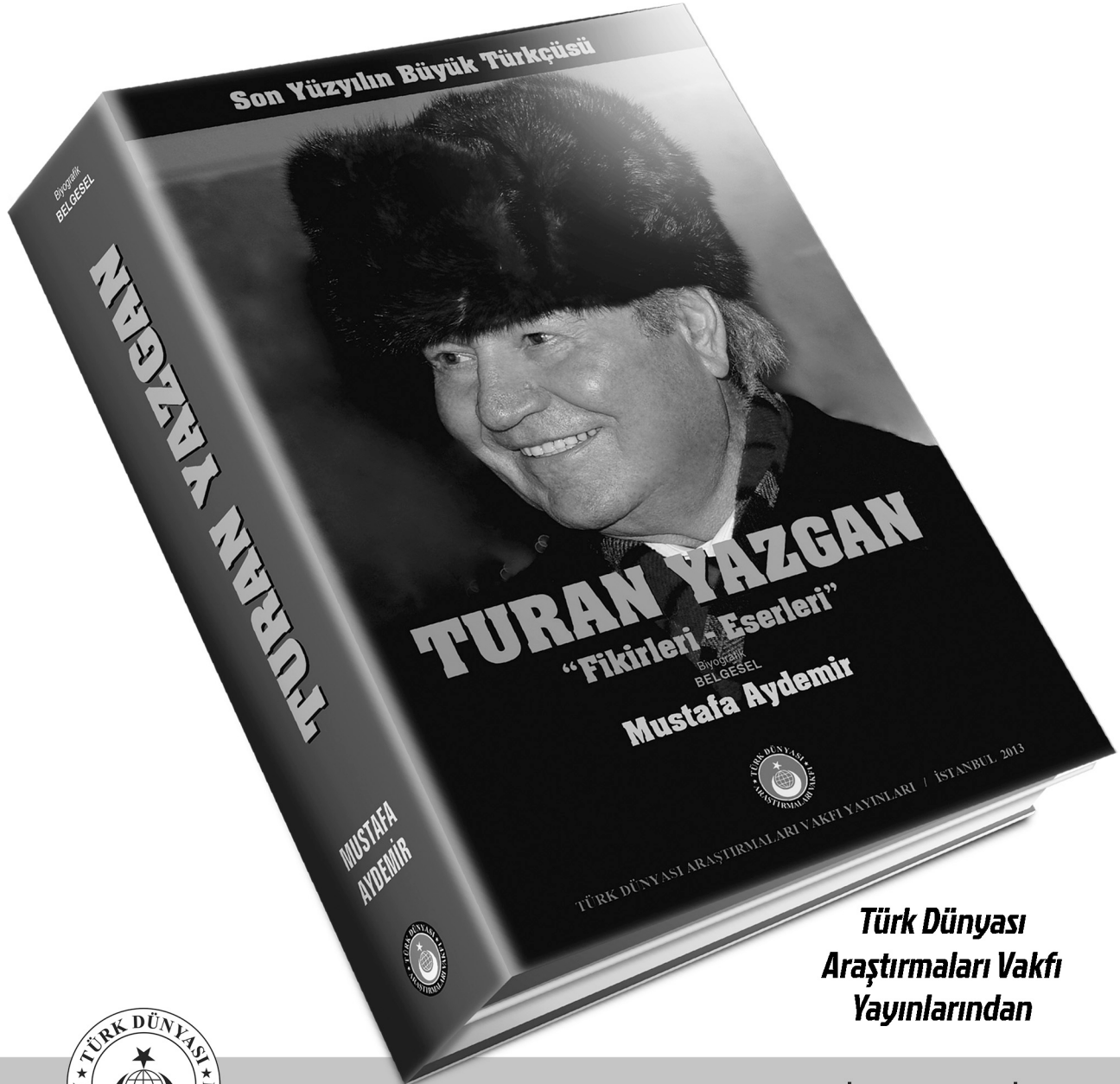
Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)-II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Popoviç, Aleksandre, *Balkanlarda İslâm*, Çeviren: Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Smith, Anthony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, Çeviren: Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi, Ankara 2002.

Araştirmacı - Yazar **MUSTAFA AYDEMİR**'in usta kaleminden

Son Yüzyılın Büyük Türkçüsü

**Türk Dünyası
Araştırmaları Vakfı
Yayınlardan**

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Kemalpařa Mah. Bukalidede Sok.
Nu: 4 Fatih İstanbul

www.turan.org.tr

Telefon: 0212 511 10 06